Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti *Musiqi elmi, mədəniyyəti və təhsilinin aktual problemləri* №1, 2020, **s. 91-97**
Азербайджанский Государственный Педагогический Университет *Актуальные проблемы музыкальной науки, культуры и образования* №1, 2020, **с. 91-97**
Azerbaijan State Pedagogical University *Actual problems of the science, culture and education of music* №1, 2020, **pp. 91-97**

UOT 78.071.1

Sevinc Əlləzova
müəllim
Ü.Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyası
AZ 1014, Bakı ş., Ş.Bədəlbəyli küçəsi 98
e-mail: sevallazova@gmail.com

CÖVDƏT HACIYEVİN SİMFONİK YARADICILIĞINDA POLİFONİK ÜSLUB XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: *Cövdət Hacıyev, simfoniya, epik-simfonizm, polifoniya, kanon, imitasiya*

Təqdim olunan məqalədə XX əsr azərbaycan musiqisinin dahi simalarından olan Cövdət Hacıyev yaradıcılığı haqqında ümumi məlumat verilmiş, onun yaradıcılığına müxtəlif aspektdən-simfonist, polifonist kimi baxılmışdır. Bəstəkarın son simfoniyaları forma, ideya məzmun cəhətdən təhlil edilmiş və bu simfoniyalarda C.Hacıyevin polifonik ifa üsullarından istifadəsi haqqında geniş söhbət açılmışdır.

Севиндж Аллазова

ЧЕРТЫ ПОЛИФОНИЧЕСКОГО СТИЛЯ В СИМФОНИЧЕСКОМ ТВОРЧЕСТВЕ ДЖЕВДЕТА ГАДЖИЕВА

Ключевые слова: *Джевдет Гаджиев, симфония, эпический симфонизм, полифония, канон, имитация*

В данной статье представлены общие сведения о творчестве Джевдета Гаджиева, одного из гениев азербайджанской музыки 20-го века. Его творчество рассматривалось с точки зрения симфониста и полифониста. Были проанализированы последние симфонии композитора с точки зрения формы и идеи, говорится об использование в них полифонических методов.

Sevinj Allazova

FEAUTERES OF THE POLYPHONIC STYLE IN THE SYMPHONIC WORKS OF JEVDET HAJIEV

Key words: *Jevdet Hajiev, symphony, epic symphony, polyphony, kanon, imitation*

This article presents general information about the work of Jevdet Hajiev, one of the geniuses of Azerbaijan music of the 20th century. His work was viewed from the point of view of the symphonist and polyphonist. The last symphonies of the composer were analyzed from the point of view of form and idea, it is said about the use of polyphonic methods in them.

Cövdət Hacıyev XX əsr Azərbaycan musiqisinin dahi simalarından biridir. Onun yaradıcılığı milli musiqi sənətinin inkişafında mühüm rol oynamışdır və bəstəkarın əsərləri olmadan Azərbaycan incəsənətini təsəvvür etmək mümkün deyil.

Cövdət Hacıyevin yaratdığı hər bir əsərdə onun individuallığı, orijinallığı duyulur. Hansı janra müraciət etməsindən asılı olmayaraq-simfonik əsərlər, opera, instrumental musiqi, vokal miniatürləri və s.-onun fərdi üslubu, bəstəkarlıq texnikası özünü biruzə verir. Böyük istedadı sayəsində bəstəkar milli musiqi ənənələri ilə qədim və müasir klassik üslubları birlikdə inkişaf etdirmiş və özünəməxsus yeni yazı texnikası yaratmışdır.

Cövdət Hacıyev musiqisinin mövzu dairəsi genişdir. Müasir dövrün ən mühüm və aktual problemləri öz vətənini, xalqını dərin bir məhəbbətlə sevən sənətkarın daim diqqət mərkəzində durmuşdur. O, xalqının taleyini, keçmiş və müasir həyatını, Yer üzərindəki insanların sülh uğrunda mübarizəsini öz yaradıcılığında səmimi surətdə əks etdirib. Xüsusi ilə də simfonik əsərlərində müasirlərimizin həyatı, xalqımızın azadlıq uğrunda mübarizəsi, kosmosun insan tərəfindən fəth edilməsi kimi mövzular lirik-dramatik tərzdə təsvir edilib.

Lakin, müasirliklə yanaşı C.Hacıyev elə dahi bəstəkarlardandır ki, onun yaradıcılığında hər zaman milli ruh özünü aydın biruzə verir. Onun musiqisi yadda qalan, xalq xarakterli səslənməyə malikdir. Bəstəkarın folklorla yaxınlığı onun yaradıcılığını Ü.Hacıbəyli ənənələrinin davamçısı adlandırmağa imkan verir. Onun əsərlərində xalq xarakteri musiqi dilinin bütün sahələrində-lad, melodika, metroritm, harmoniya-öz əksini tapıb. Folklor bəstəkar üçün sanki doğma danışıq dilidir. Məhz buna görə də onun bir sıra əsərlərinin tematik əsasını xalq musiqisi təşkil edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, muğam janrının qanunauyğunluqları, ona xas olan fikrin tədricən açılması xüsusiyyəti, improvizasiya xarakteri, lirik çalarları

bəstəkara xüsusi ilə yaxındır. Öz əsərlərində C.Hacıyev muğama yaradıcı tərzdə yanaşır və onu obraz emosional, epik-dramatik şəkildə təqdim edir.

Bəstəkarın musiqisində folklor janrlarının xüsusiyyətləri yalnız klassik musiqi ilə deyil, həm Azərbaycan, həm də dünya müasir musiqi dilinin leksikası ilə üzvi surətdə birləşir. Bir çox Azərbaycan bəstəkarları kimi C.Hacıyev da milli və Ü.Hacıbəylinin yaradıcılıq ənənələrini davam etdirərək, onları dünya klassik musiqi nailiyyətləri və Avropa, rus klassik bəstəkarlarının ənənələri ilə məharətlə birləşdirir. Eyni zamanda tələbəsi olduğu dahi sovet bəstəkarı D.Şostakoviçin da C.Hacıyeva böyük təsirini xüsusi ilə qeyd etmək lazımdır. Şostakoviç isə öz növbəsində tələbəsinə hər zaman diqqət göstərmiş, onun sonrakı yaradıcılığı ilə maraqlanmışdır. "İki gənc bəstəkar-Q.Qarayev və C.Hacıyev böyük bir qüvvəni əks etdirir. Onların hər ikisi dahi istedada, enerjiyə malikdir və öz xalqına layiqincə xidmət etməyə çalışırlar"-deyə D.Şostakoviç qeyd edib.

Bəstəkarın yaradıcılığının məzmun dairəsi çox genişdir. Əsərlərində xalqının həyatının müxtəlif tərəflərini təsvir etmiş və onun mənəvi həyatını açmağa çalışmışdır. C.Hacıyev musiqisndə müasir insan obrazı özünün bütün sevinci və kədəri ilə xüsusi yer tutur.

Bəstəkarın yaradıcılıq fantaziyasının mənbəyi onun insana, həyata, xalqın tükənməz qüvvəsinə olan böyük inamından irəli gəlir. Təsadüfi deyil ki, C.Hacıyev musiqisində aparıcı mövzulardan biri Vətən mövzusu olmuşdur.

Azərbaycan musiqi sənətində C.Hacıyevin adını çox vaxt milli simfoniya janrının inkişafı ilə, simfonik musiqi ilə bağlayırlar. Bu sahədə onun xidmətləri xüsusi ilə böyükdür. Bəstəkar kamera-instrumental, vokal, habelə xor musiqisinin gözəl nümunələrini bəstələsə də, onun yaradıcılığında aparıcı janr simfoniyadır, simfonik musiqidir.

Bəstəkarın simfonik yaradıcılığının inkişafında onun hər bir simfoniyası ayrılıqda mühüm rol oynayır. C.Hacıyev 8 simfoniyanın və 2 simfonik trillogiyanın müəllifidir. Birinci simfonik trillogiyaya IV simfoniya, kvartet-poema və V simfoniya, İkinci simfonik trillogiyaya isə VI simfoniya ("20 Yanvar"), VII simfoniya ("Şəhidlər") və VIII simfoniya ("Onu zaman seçib") daxildir.

Parlaq simfonist kimi C.Hacıyev epik-dramatik üslubu inkişaf etdirib. Onun musiqisi monumental qəhramani, aktual, fəlsəfi və dramatik məzmunu ilə seçilir. Məhz simfonik yaradıcılıqda onun musiqisinin bu əsas üslub xüsusiyyətləri özünü göstərir. Bunlardan məzmunun dərinliyini, simfonik düşüncə tərzini, polifonik üsullardan ustalıqla istifadə edilməsini, formanın dəqiqliyini və s. qeyd etmək olar.

Öz əsərlərində bəstəkar tez-tez xalqın keçmişi ilə bağlı mövzulara müraciət edir. Təsadüfi deyil ki, onu çox vaxt tarixçi-bəstəkar adlandırırlar. Bu sahədə o, müəllimi D.Şostakoviçin ənənələrinin davamçısı kimi çıxış edir.

C.Hacıyevin təsvir etdiyi hadisələrə özünün şəxsi münasibəti çox aktivdir: o sanki özü bu hadisələrdə iştirak edir və bu hadisələrin həm işıqlı, həm də qaranlıq, faciəvi tərəflərinə öz münasibətini bildirir.

C.Hacıyev yaradıcılığının tarixi əhəmiyyəti çox böyükdür. O, milli simfoniyanın əsasını qoyanlardan biri olmaqla yanaşı, digər tərəfdən Azərbaycan musiqisində epik simfonizmin yaradıcısı olmuşdur. Bu sahədə bəstəkarın musiqisinin əsas mənbəyi dahi Ü.Hacıbəyli olub. Məhz onun yaradıcılığında C.Hacıyeva xas obrazlar və musiqi dramaturgiyasının prinsipləri formalaşıb. Digər tərəfdən isə qəhramani məzmun, formaların monumentallığı bəstəkarın simfonizmini Bethoven və Borodinə yaxınlaşdırır. C.Hacıyev yaradıcılığında epik başlanğıcın digər mənbəyi də milli musiqi, xüsusi ilə də, muğam janrı olmuşdur. Muğam özündə epikliklə yanaşı lirik və dramatik xüsusiyyətləri də birləşdirir. Xalq musiqisinin cəhətlərindən istifadə edərək bəstəkar özünəməxsusluğu və təravətliyi ilə fərqlənən simfonik musiqini yaradır. Belə əsərlərin ideyası C.Hacıyev tərəfindən məzmun vahidliyi ilə qeyd olunan, iri həcmli, zidd musiqili şəkillərin növbələşməsi üsulu ilə açılır.

Beləliklə, bəstəkar simfonik yaradıcılığa Azərbaycan muğamlarının dramaturgiyasına xas olan epiklik prinsipini gətirir.

Bəstəkarın əsərlərinin formaları da özünəməxsusluğu ilə seçilir. Onun yaradıcılığının təhlili zamanı biz dəfələrlə sonata simfonik silsilənin qeyri-adi istifadəsinə rast gəlirik. Onun bütün son simfoniyaları maraqlı quruluşa malikdir. Misal üçün, V simfoniya 2 hissədən, 7 fəsildən ibarətdir. Burada I hissəyə 3, II hissəyə 4 fəsil daxildir. Eyni sözləri bəstəkarın VII simfoniyası haqqında da demək olar. VI simfoniya isə 3 hissəən ibarətdir Burada I hissəyə 2, II hissəyə 1, III hissəyə isə 2 fəsil daxildir. Bəstəkarın belə qeyri-adi quruluşlara müraciətinin səbəbləri var. Onlardan biri bu əsərlərin məzmunu ilə bağlıdır. Digər səbəb isə C.Hacıyevin xalq musiqisi ilə bağlılığıdır. Bununla bəstəkar muğam dəsgahlarının ənənəsini davam etdirir.

C.Hacıyevin xalqı narahat edən aktual mövzulara müraciəti son simfonik əsərlərində xüsusi ilə qeyd edilir. Belə ki "İnsan. Yer. Kosmos" adlı V simfoniyada İnsanın kosmosu fəth etməsi bəstəkar tərəfindən müasir yazı üsulları ilə işıqlandırılmışdır.

C.Hacıyev VI və VII simfoniyalarında isə xalqını dərin məhəbbətlə sevən əsl vətənpərvər kimi çıxış edir. Belə ki, bu simfoniyalarda bəstəkar xalqımızın qanlı səhifələrini öz musiqisində faciəvi şəkildə əks etdirir. "20 yanvar" adlı VI simfoniya və "Şəhidlər" adlı VII simfoniya azərbaycan xalqının qanlı faciəsinin təsviridir.

VI simfoniya birinci redaksiyada "Oktyabr.1917-1977" adlanırdı və bəstəkar onu 70-ci illərin sonlarında yazmışdır. Lakin, 1990-1992-ci illərədə bəstəkar yenidən bu əsərə qayıdaraq onu yenidən işləyir və "20 yanvar" simfoniyası yaranır. Yeni redaksiyada simfoniya ilk dəfə 1990-cı ildə Azərbaycan

Bəstəkarlar İttifaqının may plenumunda səslənib. Lakin, bəstəkar bundan sonra da simfoniya üzərində işi davam etdirir və yekun olaraq əsəri 1992-ci ildə tamamlayır.

VII simfoniya birinci redaksiyada "Şostakoviçin xatirəsinə kamera-istrumental dilogiya" (1985) adlanırdı. 1993-cü ildə bəstəkar yenidən bu əsərə müraciət edir və onu "Şəhidlər" simfoniyası kimi işləyir.

Adı çəkilən simfoniyalarda baş verən dəhşətli hadisələri musiqisində olduğu kimi əks etdirərkən bəstəkar müxtəlif ifadə üsullarına müraciət edir. Lakin bir sıra ifa üslları ilə yanaşı polifonik ifa üsullarından istifadəni xüsusi ilə qeyd etmək istərdim.

Ümumiyyətlə, Cövdət Hacıyevin üslubu haqqında danışarkən onun yaradıcılığında polifoniyanın böyük rolunu qeyd etməmək mümkün deyil. Üzeyir Hacıbəylidən sonra Qara Qarayev və Cövdət Hacıyev öz yaradıcılıqlarında polifonik prinsipləri daha da möhkəmlətmişlər. Azərbaycan musiqisinin ən güclü polifonistlərindən olan Cövdət Hacıyev yaradıcılığında isə polifoniya mükəmməllik səviyyəsinə çatmışdır.

Bəstəkarın musiqisində polifoniya çox zaman digər ifadə vasitələri ilə müqayisədə ön planda olur. Onun vasitəsi ilə Cövdət Hacıyev bir çox yaradıcılıq məsələlərini həll edir. Öz əsərlərində C.Hacıyev demək olar ki bütün polifonik üsullardan istifadə etmiş, onları zənginləşdirmişdir.

C.Hacıyevin yaradıcılığını dərindən öyrəndikdən sonra belə bir nəticəyə gəlmək olar ki onun son əsərlərində polifoniyanın əhəmiyyəti daha böyükdür.

Artiq IV simfoniyasından başlayaraq bəstəkar polifonik ifa üsullarından geniş istifadə etməyə başlayır. "Qəhramani" adlandırılmış bu simfoniya 5 hissədən ibarətdir. İlk dəfə 1956-cı ildə Niyazinin dirijorluğu ilə ifa olunub. Simfoniyanın IV hissəsi "Passakaliya" adlanır və qəhramanın ölümünü təsvir edir. Burada bəstəkar qədim polifonik janra müraciət edərək dövrün matəm yürüşlərinin o cümlədən, Bethovenin "Qəhramani simfoniya"sından matəm marşının ənənələrini davam etdirir. Passakaliya ilə yanaşı, simfoniyada bəstəkar müxtəlif polifonik ifa üsullarına-imitasiya, kontrapunkt, stretto, kanon, mövzunun ritmik artırılması və əksildilməsinə müraciət edir.

Bir polifonist kimi C.Hacıyev Şostakoviç və Bax ənənələrinin davamçısı olmuşdur. Qeyd etmək istərdim ki, simfoniyanın I hissəsi olan "Reçetativ-fantaziyada" polifonik ifa üsulları geniş istifadə olunmaqla yanaşı bəstəkar musiqimizin kökü olan muğamlarımızdan da uzaqlaşmır və burada bayatı-şiraz ladının intonasiyaları eşidilir. Burada da Baxla müəyyən qədər bağlılıq var. Belə ki, məlumdur ki Bax d moll tokkatasında bayatı-şiraz muğamına müraciət etmişdir.

Bəstəkarın sonrakı simfoniyalarında isə polifoniyadan daha da geniş istifadə olunub.

Onun əsərlərində bir çox hallarda polifonik epizodlar müəyyən inkişaf xətti

əsasında qurulur və bu inkişafın kulminasiya nöqtəsi adətən daha iri həcmli polifonik forma vasitəsi ilə təqdim olunur. Buna nümunə kimi V simfoniyanın I hissəsindən üçüncü fəsil olan fuqanı göstərmək olar. Bu, bütün I hissənin kulminasiyasıdır. Burada bəstəkarın məhz polifonik formaya və xüsusi ilə də fuqaya müraciəti təsadüfi deyil. Fuqa burada bir sıra polifonik epizodlar vasitəsi ilə hazırlanmaqla yanaşı həm də onun istifadəsi dramaturji nöqteyi-nəzərdən də çox dəqiqdir. Belə ki III fəsil simfoniyanın I hissəsinin inkişafını yekunlaşdırır.

Maraqlı xüsusiyyətlərdən biri də odur ki polifonik forma olan fuqa inkişafı tamamladığı kimi, bəstəkarın yaradıcılığında həm də inkişafın başlanğıc mərhələsi də ola bilər. Misal olaraq, Yeddinci simfoniyanın II hissəsini açan fuqa formasında yazılmış "Burlesko" nu yada salmaq olar.

C.Hacıyevin yaradıcılığında polifonik formalar haqqında danışarkən xüsusi ilə V simfoniyanın I hissəsində II və III fəsillərin özünəməxsusluğunu vurğulamaq istərdim. Bu fəsillər 2 hissəli polifonik silsiləni təşkil edərək prelüd və fuqa kimi təqdim olunublar. Maraqlısı odur ki burada bəstəkar iri həcmli silsilənin daxilində kiçik silsiləni yaratmışdır.

Polifonik ifa üsullarından ustalıqla istifadə etməsi cəhətdən Cövdət Hacıyeva Taneyev, Qlazunov və əlbəttə ki Çaykovskinin ənənələrinin təsiri duyulur. Lakin, onun musiqisinin obraz-emosional və intonasiya quruluşu adları çəkilən bəstəkarlardan çox fərqlidir. Əgər bu bəstəkarlar polifoniya sahəsində öz xalq musiqilərinə arxalanırdılarsa, Cövdət Hacıyev muğamlara istinad edirdi.

Bütün yaradıcılığı boyu Cövdət Hacıyev dünya musiqi mədəniyyətini öyrənmiş və mənimsəmişdir. Onun əsərlərində İ.S.Baxın polifonik ənənlərindən başlayaraq müasirliyə qədər olan bəstəkarların nailiyyətlərinin təsiri duyulur. Bütün bu ənənələrə əsaslanan Cövdət Hacıyev özünün fərdi, təkrarolunmaz polifonik üslubunu yaratmışdır.

Bir çox hallarda bəstəkarın əsərlərində polifoniya əsas tematik materialın ifadəliyini artırmaq vasitəsi kimi istifadə olunur. O, həmçinin vahid tematik inkişafın yaradılmasını da təmin edir.

Qeyd edək ki, məhz polifoniya vasitəsi ilə Cövdət Hacıyevin əsərlərinin bədii ideya məzmunu açılır. Polifonik forma, elementlər bəstəkarın yaradıcılığında bədii obrazın inkişafı ilə bağlıdır. Bu forma və elementlər transformasiyaya uğrayır, mürəkkəbləşir və müəyyən inkişaf yolu keçərək zənginləşir.

Cövdət Hacıyevin musiqisində polifonik inkişaf mərhələli xarakter daşıyır. Bir epizoddan digərinə qədər polifonik ifa üsulları yeniləşir, daha da mürəkkəbləşir.

Polifonik formalar, inkişaf epizodları bəstəkarın yaradıcılığında daha geniş homofonik formaya daxil olur və bütöv əsərin çərçivəsində ikinci dərəcəli formanı yaradır. Belə forma özünün dramaturji xəttinə malik olur və burada onun həm kulminasiya nöqtələri, həm də eniş epizodları qeyd edilir.

Cövdət Hacıyev əsərlərində daha çox istifadə olunan imitasiya formalarından sadə imitasiya və kanonu xüsusi ilə qeyd etmək lazımdır. Bunlar musiqi obrazının və daxili inkişafın əsas vasitələrindəndir.

Kanon haqqında danışarkən qeyd etmək lazımdır ki, onun həcmi adətən böyük deyil. Polifonik forma kimi kanon əsərin çoxsəsliliyinə daxil olaraq onun fakturası ilə qarışır. Polifonik xarakterli digər epizodlar kimi kanon musiqili obrazın inkişafının mərhələlərindən biri olub və çox vaxt yüksək gərgin anlara təsadüf edir.

Öz əsərlərində imitasiyanın əsası kimi bəstəkar çox zaman qısa və ifadəli intonasiya seçir. Bu intonasiya əsas mövzudan götürülür. Cövdət Hacıyevin simfonik əsərlərində imitasiya çox zaman harmonik səslərin müşayəti ilə və ya səslər arasında verilir.

Bəstəkarın simfonik əsərlərinin partituralarında tez-tez orkestrin müxtəlif alətlər qrupları arasında dioloqlara rast gəlinir. Bu hallarda digər səslərdə verilən imitasiyalar intonasiya materialının bütövlüyünü yaradır. Bu isə musiqi formasının vahid melodik əsas üzərində qurulmasını təmin edir.

Bütün bu qeyd etdiklərim C.Hacıyevin böyük polifonik ustalığının sübutudur. Polifonist-bəstəkar kimi onun haqqında yorulmadan danışmaq, yaradıcılığından nümunələr göstərmək olar. Belə ki, polifoniya C.Hacıyev yaradıcılıq üslubunun əsas xüsusiyyətlərindən biridir və onun əhəmiyyəti demək olar ki bəstəkarın bütün əsərlərində böyükdür.

Məqalədə **ilk dəfə** C.Hacıyevin yaradıcılıq üslubunda polifoniyanın əsas xüsusyiyyətlərindən biri olması kimi araşdırılmış və əhəmiyyəti qeyd edilmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Abbasova E. Cövdət Hacıyev. Azərbaycan dövlət nəşriyyatı, Bakı, 1967
2. Tağızadə A. Cövdət Hacıyev. "Şur", Bakı, 1992
3. Şostakoviç D. Musiqi və zaman. Musiqi və müasirlik. T№10, "Musiqi", M., 1976
4. Дмитриев А. Полифония как фактор формаобразования. Ленинград, 1962
5. Дмитриев А. Пятая симфония Джевдета Гаджиева. 30/III/1981

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 23.12.2019
Məqalənin təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 07.06.2020
Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 18.06.2020
Məqaləni çapa tövsiyə edən sahə redaktorunun (və ya üzvünün) adı:
sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, professor Ellada Hüseynova
ADPU-nun Elmi Şurasının 15 aprel 2016-cı il tarixli 15 saylı qərarı ilə çap olunur.